

CONSIDERAȚII PRIVIND ASOCIAȚIONISMUL CULTURAL INTERBELIC ÎN BIHOR¹

de

LUCIA CORNEA

Comparativ cu alte componente ale istoriei locale interbelice, asociaționismul cultural a beneficiat mai mult de atenția cercetătorilor în ultimele trei decenii. Există pentru aceasta mai multe motivații. În primul rând a tentat, credem, relativa ușurință a cercetării. Este oricând mai ușor de abordat istoricul unei asociații culturale decât, de pildă, al uneia economice. Pe de altă parte, în anii epocii socialiste, tentația decurgea și din aparenta lipsă de probleme pe care o asigura abordarea istoriei culturii. Față de cercetarea, de exemplu, a istoriei politice, care nu se putea face fără abateri importante de la adevărul istoric, situație pe care nu oricare cercetător era dispus s-o accepte, cercetarea istoriei culturii apărea ca un adevărat refugiu.

Astfel, se poate afirma că puține dintre asociațiile culturale interbelice bihorene au rămas până la ora aceasta neatinse de cercetarea istorică. Există studii, articole și chiar cărți. Dintre autorii acestora amintim pe V. Faur, I. Popovici, L. Drimba, L. Cornea, I. Bradu, M. Țoca etc. Nu înseamnă însă că nu ar mai fi necesare unele reluări și re-interpretări. Dimpotrivă. În plus, unele asociații, abordate tangențial prin studii de mai mică întindere, ar merita să beneficieze în viitor de o tratare monografică². Pentru a pune în evidență principalele caracteristici ale asociaționismului cultural interbelic în Bihor, am folosit așadar bibliografia existentă, precum și unele surse documentare de epocă.

În 1936, la Tribunalul Județean Bihor erau înregistrate 120 de asociații culturale, caritative și religioase³. Dintre acestea, studiul de față se ocupă de circa 50 de asociații exclusiv culturale sau având și scopuri culturale.

Segmentul cronologic la care se face referire este 1919—1940. Ne-am oprit la anul 1940 deoarece concluziile desprinse pentru perioada celor două decenii anterioare nu mai sunt valabile după această dată. Ampu-tare teritorială, exod de populație, stare de război; toate acestea au afectat puternic și sfera culturalului, schimbând esențial datele problemei.

¹ Comunicare susținută la sesiunea științifică a Asociației Istoricilor din Transilvania și Banat, cu tema *Asociaționismul în Transilvania și Banat*, Arad — 8 decembrie 1995.

² Este cazul, de pildă, al *Reuniunii Cele Trei Crișuri*.

³ *Monografia — almanah a Crișanei — județul Bihor*, redactată de Aurel Tripon, Oradea, Tipografia Diecezană, 1936, p. 109.

Conform cifrelor oferite de recensământul din 1930, structura populației pe naționalități se prezenta în județul Bihor în felul următor: 62,6% români, 28,9% maghiari și 4,2% evrei⁴, celelalte etnii fiind, din punct de vedere cultural, la nivelul Bihorului, neglijabile.

Esențială ni se pare, sub raport demografic, problema orașelor, orașul fiind cel care creează și răspândește cultura. Bihorul interbelic avea trei orașe — Oradea, Salonta și Beiușul, în ordinea descrescândă a numărului de locuitori. Dintre acestea, doar în Beiuș ponderea era deținută de populația românească (60,4%)⁵. În Oradea și Salonta, deși aceasta a înregistrat o creștere permanentă în perioada interbelică, n-a ajuns totuși să egaleze populația maghiară⁶. Aceasta din punct de vedere etnic, căci din punct de vedere cultural diferența era și mai mare, prin adăugarea populației evreiești — maghiarofonă și totalmente integrată culturii maghiare.

Fenomenul, sesizat și de cercetarea istorică actuală, este, de altfel, caracteristic pentru întreaga Transilvanie. Orașele Ardealului, se arată într-o lucrare recent apărută⁷ «erau mai mult din punct de vedere cultural decât etnic ungurești, evreii, printre alții, erau în parte responsabili pentru înfățișarea maghiară a orașelor Transilvaniei». Este cunoscut că și după 1918 evreimea ardeleană a continuat să servească și să îmbogățească cultura maghiară⁸ contribuind, într-o bună parte a perioadei interbelice, mai ales la prelungirea hegemoniei ei urbane. Evreimea ardeleană nu s-a încadrat convingător nici în sistemul de învățământ românesc constituit după 1918. Mai mult, predominanța în profesiunile liberale, în special în avocatură și medicină, i-a transformat pe evreii ardeleni într-un grup semnificativ al elitei urbane, capabil să determine în mare măsură orientarea culturală a acesteia⁹.

Această auto-asimilare culturală era, de altfel, recunoscută și cultivată de înșiși conducătorii spirituali ai comunității. Șef-rabinul de Oradea, Leopold Kecskeméti, conducător plin de autoritate al comunității evreiești locale, concepea și conceptualiza evreimea doar ca pe o confesiune. După Unire, militând pentru limba maghiară, în raporturile sale cu autoritățile românești, el îi considera pe evrei ca maghiari de religie iudaică¹⁰.

Prin urmare, în întreaga perioadă interbelică intelectualitatea evreiască din Bihor a continuat să graviteze în sfera de interese culturale maghiare. Și nu numai culturale. Un exemplu notoriu este cel al lui Hegedús Nándor, ziarist, proprietarul unui adevărat trust de presă și

⁴ *Ibidem*, p. 247.

⁵ *Ibidem*.

⁶ În Oradea, în 1930, populația era alcătuită din 27% români, 51% maghiari și 17,7% evrei; la Salonta — 14,7% români, 78,8% maghiari și 3,2% evrei.

⁷ Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building & Ethnic Struggle, 1918—1930*, Cornell University Press, Ithaca and London, 1995, p. 151.

⁸ Moshe Carmilly-Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania (1623—1944)*, Editura Enciclopedică, București, 1994, p. 125—135.

⁹ Conform unui raport evreiesc din 1930, în Oradea existau 70 de doctori evrei față de unul sau doi maghiari, situație similară cu acelea din Cluj, Arad, Timișoara, Satu-Mare etc. (I. Livezeanu, *op. cit.*, p. 152).

¹⁰ M. Carmilly-Weinberger, *op. cit.*, p. 117—118.

carte, care a ajuns vicepreședinte al Partidului Maghiar¹¹, fiind de trei ori ales deputat în Parlamentul României din partea acestei formațiuni politice.

Așadar, în lucrarea de față va fi vorba despre asociații culturale românești și asociații culturale maghiare, dar nu și evreiești, pentru că acestea din urmă, practic, n-au existat. Au existat asociații evreiești filantropice și de caritate, patronate de cele două culte — ortodox și neolog; au existat organizații de tineret sioniste, care-și pregăteau membrii în vederea emigrării¹², dar când este vorba de activitate culturală propriu-zisă, evreii din Bihor trebuie căutați în interiorul asociațiilor culturale maghiare.

Ceea ce se poate observa de la bun început sub raportul climatului general în care s-a dezvoltat asociaționismul cultural interbelic este schimbarea radicală operată prin trecerea, după 1919, de la o atmosferă potrivnică ideii de cultură română la una favorabilă acesteia. «Românizarea», politică inițiată și susținută de statul român, s-a manifestat în domenii diferite. În domeniul economic se vorbea de românizarea mâinii de lucru, a întreprinderilor, a personalului¹³. Această politică a devenit vizibil oficială mai ales din 1935. În domeniul culturii, românizarea, numită de unii autori și «naționalizare culturală»¹⁴, s-a manifestat cu precădere în mediul urban, unde statul român a «încercat să compenseze subțirimea societății civile urbane de etnie românească printr-o politică culturală intervenționistă, activă»¹⁵. Această politică s-a bucurat de sprijinul elitei intelectuale românești în general și de acela al românilor din noua generație în particular, aceștia din urmă privind «cucerirea ariilor urbane și obținerea pozițiilor de elită ca pe o misiune națională»¹⁶. Trebuie însă să menționăm că noua atmosferă, prielnică ideii de cultură română, excludea totodată oprimarea culturală a celorlalte etnii, care și-au putut continua cultivarea tradițiilor și valorilor proprii.

Am încercat o grupare pe categorii a asociațiilor culturale bihorene, atât a celor românești, cât și a celor maghiare. Existau în primul rând câteva asociații culturale mari, a căror activitate îmbrățișa o paletă largă de preocupări: *Reuniunea culturală Cele Trei Crișuri*¹⁷ (1919), *Szigligeti Társaság [Societatea Szigligeti]* și *Casa Națională a Județului Bihor*¹⁸ (1929). Erau apoi asociațiile profesionale, având ca scop primordial promovarea intereselor categoriilor respective (profesori, ofițeri, meseriași, artiști plastici etc.), iar în subsidiar și scopuri culturale. În această categorie încadrăm: secția Oradea a *Asociației Generale a Profesorilor Secundari din România*¹⁹ (1921), *Cercul Militar-Civil*²⁰ (1920), *Iparos Otthon*

¹¹ Mózes Teréz, *Váradi zsidók*, Editura Literator, Oradea, 1995, p. 161.

¹² *Ibidem*, p. 148—151.

¹³ Constantin Ștefănescu, *Munca în viața economică*, în *Enciclopedia României*, vol. III, Imprimeria Națională, București, 1939, p. 78—79.

¹⁴ Irina Livezeanu, *op. cit.*, p. 182.

¹⁵ *Ibidem*, p. 298—299.

¹⁶ *Ibidem*, p. 302.

¹⁷ Ion Bradu, *Reuniunea culturală Cele Trei Crișuri din Oradea*, în *Contribuții culturale bihorene*, editura Comitetului de Cultură și Educație Socialistă al Județului Bihor, Oradea, 1974, p. 169—194.

¹⁸ *Monografia-almanah...*, p. 94—97.

¹⁹ *Ibidem*, p. 100—101.

²⁰ *Ibidem*, p. 97.

[*Căminul Meseriașilor*]²¹, *Asociația Artelor Frumoase și Asociația Învățătorilor din Județul Bihor*²².

În al treilea rând distingem asociațiile patronate de biserică, acelea care, alături de scopuri sociale, caritative și de educație religioasă, practicau și activități culturale. Aici se încadrează A.G.R.U. (cu filiale în întregul județ)²³, *Oastea Domnului* — cu comitete în fiecare parohie ortodoxă²⁴ și *Nagyváradi Központi Katolikus Legényegylet* [secția Oradea a *Asociației Tineretului Catolic*]²⁵.

Din categoria asociațiilor patronate de biserică, marea majoritate erau asociații feminine: filiala Oradea a *Societății Ortodoxe Naționale a Femeilor Române* (1930)²⁶, *Reuniunea Sfânta Maria (greco-catolică)*²⁷, *Katolikus Nőegylet* [*Societatea Femeilor Catolice*] și *Református Nőegylet* [*Societatea Femeilor Reformate*], majoritatea având și secții speciale pentru tinerele fete.

Singurele asociații feminine nesubordonate confesional erau *Reuniunea Femeilor Române din Beiuș și Jur* (1918), precum și *Reuniunea Femeilor Române din Oradea și Împrejurimi* (1919). Acestea erau în schimb, cum reiese și din titulatura lor, organizate pe criteriu național.

Criteriul național este, de altfel, numitorul comun al asociaționismului cultural interbelic. Principalele scopuri propuse de asociațiile culturale erau toate subordonate ideii naționale, determinantă pentru viața culturală a celor două principale etnii, aceste scopuri reducându-se în esență la afirmarea culturii naționale — în cazul asociațiilor românești — și la tendința de conservare a vechilor poziții culturale și de păstrare a tradițiilor proprii — în cazul asociațiilor maghiare.

După Unire, asociațiile culturale românești vizau, pe ansamblu, consolidarea prin cultură a unității naționale. În acest sens, numeroase asociații se considerau ele însele, în mod programatic, instrumente ale afirmării culturii române. Pentru asociațiile culturale existente dinainte de 1918, cum erau ASTRA și asociațiile învățătoresți, se punea și problema «regăsirii de sine»²⁸. Pierderea, după Unire, a rolului primordial în promovarea culturii și spiritualității românești, rol preluat acum în prin-

²¹ *Érmihályfalvai Évkönyv — Almanahul Comunei Valea lui Mihai*, editura Rosenblüth Sándor, Tipografia Róth și Komáromy, Carei, 1934, p. 47.

²² Secție a *Asociației Învățătorilor din Ardeal, Banat, Crișana și Maramureș*, existentă din 1919; *Monografia-almanah...*, p. 106—109.

²³ *Ibidem*, p. 99.

²⁴ *Ibidem*, p. 92.

²⁵ *Bihor — Bihar megye, Oradea — Nagyvárad kulturtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve*, szerkesztette Fehér Dezső, Sonnenfeld Adolf Rt., Oradea, 1933—1937, p. 200.

²⁶ *Monografia-almanah...*, p. 90.

²⁷ *Ibidem*, p. 93.

²⁸ Unele asociații tradiționale înainte de 1918, cum erau, de pildă, *casinele*, nu și-au mai putut găsi locul după 1919, activitatea lor fiind înlocuită treptat de a altor asociații. Așa s-a întâmplat la Beiuș, unde în 1926 *Reuniunea Femeilor Române* a preluat chiar localul *Casinei*, împreună cu toate bunurile lui (Ioan Lenghel, *Casina Română din Beiuș*, în *Contribuții culturale bihorene...*, p. 71—98). Sunt, ce-i drept, și excepții, în localități mai mici, ca Valea lui Mihai, unde pe lângă casina maghiară, care și-a continuat activitatea, s-a întemeiat în 1934 și o casină română (*Érmihályfalvai Évkönyv...*, p. 47).

cipal de școală, a obligat asociațiile vechi la reorientare programatică, în timp ce pentru asociațiile nou înființate se punea problema găsirii locului și a identității proprii într-un angrenaj deja existent.

Asociaționismul cultural maghiar s-a situat în parte în prelungirea celui de la începutul veacului, adaptându-se din mers, pe când o altă parte s-a constituit după 1919. În orice caz, pe ansamblul mișcării asociaționiste maghiare se observă rolul tot mai extins pe care și-l asumă bisericile romano-catolică și reformată, erijându-se din ce în ce mai mult în garante ale conservării identității etnice și a tradițiilor culturale ale maghiarilor din Bihor²⁹. Sub impactul noilor împrejurări, bisericile romano-catolică și reformată își uită vechile neînțelegeri, limbajul folosit față de enoriași suferind o transformare vizibilă de la confesional spre național.

Componenta națională a contribuit așadar la canalizarea vieții culturale bihorene în două curențe, cel mai adesea paralele — cel românesc și cel maghiar, acesta din urmă cu debitul mult augmentat prin aportul intelectual evreiesc. Enclavizarea culturală maghiară, înfăptuită în principal prin biserică, este explicată și a fost una din consecințele neacceptării de către maghiarii din Transilvania a bruștei tranziții de la situația de națiune conducătoare la aceea de minoritate subordonată. «Ofensiva culturală» românească a fost privită de aceștia, pe tot parcursul perioadei interbelice, cu sentimente mergând de la suspiciune până la ostilitate fățișă.

Studierea asociaționismului cultural local ne-a condus la punerea în evidență, dincolo de aceste făgașe etnice principale, a câtorva țeluri concrete pe care asociațiile își propuneau să le atingă.

Numeroase asociații se adresau în principal lumii rurale, vizând ridicarea nivelului de instrucție al țăranului și pe această cale transformarea lui într-un cetățean conștient și activ din punct de vedere social. Această tendință este vizibilă mai ales în cazul asociațiilor culturale românești, lucru ce se explică prin ponderea majoritară (91,3% în 1930)³⁰ a țăranimii în raport cu întreaga masă a populației românești din Bihor, precum și prin aprecierea că ea formează temelia societății românești și chează prosperității viitoare a națiunii. Această concepție a intelectualității române ardelenе, păstrată intactă în întreaga perioadă interbelică, a fost axiomatic exprimată de Liviu Rebreanu în 1940, în discursul său de recepție la Academia Română: «*La noi, singura realitate permanentă, inalterabilă, a fost și a rămas țăranul*»³¹. Este cunoscuta definiție țăranistă a națiunii, care, împreună cu ideea mobilizării cu prioritate a păturilor rurale ale populației românești, au marcat și au determinat orientarea politicii culturale a statului român interbelic, cu importante consecințe și în planul asociațiilor culturale.

²⁹ Această mișcare, coerentă și centralizată, a fost deja sesizată la nivelul asociaționismului feminin maghiar interbelic din Transilvania (Ghizela Cosma, *Asociaționismul feminin maghiar din Transilvania în perioada interbelică*, în *Studii de Istorie a Transilvaniei*, coordonatori Sorin Mitu și Florin Gogăltan, edit. de Asociația Istoricilor din Transilvania și Banat, Cluj, 1994, p. 148—151).

³⁰ *Monografia — almanah . . .*, p. 247.

³¹ Liviu Rebreanu, *Lauda țăranului român*, în *Dreptul la memorie*, IV, selecție și antologie de Iordan Chimet, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1993, p. 116.

Dintre asociațiile care au oferit satului cultură, prin prezența fizică a intelectualului în sat, dar și prin cărți și periodice cu destinație specială, cea mai importantă rămâne ASTRA³², alături de care s-a situat *Reuniunea Cele Trei Crișuri*. La nivelul satului, principalele asociații locale antrenate în circuitul cultural erau filialele asociațiilor învățătorilor și preoților, filialele parohiale ale unor asociații patronate de biserică, precum și corurile sătești³³. Acestea sunt valabile atât pentru satele românești, cât și pentru cele cu populație maghiară.

Din punctul de vedere al asociaționismului românesc, exista, așa cum s-a arătat mai sus, și problema orașelor, în rezolvarea căreia asociațiile românești s-au angajat imediat după Unire, sesizând necesitatea transformării orașelor în centre de cultură românească. Intelectualitatea și instituțiile culturale urbane, în mare parte reminiscențe ale structurilor politice și culturale anterioare, neromânești, au determinat atât statul român, la nivel central, cât și autoritățile și intelectualitatea locală, să caute soluții pentru rezolvarea problemei societății și culturii urbane străine.

În Bihor, problema nu se punea pentru Beiuș (60,4% populație românească și centru cultural românesc cu tradiție), în schimb se punea cu atât mai mult pentru Oradea și Salonta. În aceste două orașe, strădania asociațiilor românești a conștientizat că pentru a depăși handicapul cultural vis-à-vis de cultura de expresie maghiară, dezvoltată fără opreliști și în conștiința de sine a națiunii dominante. Asistăm astfel, de la presă și carte până la dezveliri de monumente³⁴, la o adevărată acțiune de remodelare a orașului și de implantare masivă a valorilor culturale românești. Lucrul acesta a reușit mai bine la Oradea și mai puțin la Salonta (78,8% populație maghiară, în majoritate de religie reformată).

Ideea întăririi elementului cultural românesc în mediul urban conținea totodată și necesitatea cuprinderii mai temeinice a muncitorului și meseriașului român în sfera acțiunii culturalizatoare. Pentru a contracara influența culturală maghiară³⁵ și pe cea a propagandei comuniste, ce se exercitau asupra muncitorilor și meseriașilor români, a luat ființă *Asociația Meseriașilor Români* (1923), din care a derivat apoi *Asociația Națională Română a Muncitorilor din Oradea și Bihor* (1933)³⁶.

Începând din primii ani ai deceniului al patrulea, principalele asociații culturale românești s-au autodirijat spre o propagandă antirevizionistă activă, coordonată de *Casa Națională* și susținută îndeaproape de ASTRA și de *Reuniunea Femeilor Române*. În strânsă legătură cu aceasta se situează problema zonei limitrofe graniței de vest, zonă în care se con-

³² Lucia Cornea, *Aspecte ale activității ASTREI bihorene în perioada interbelică. Activitatea despărțimintelor, (I)*, în *Crisia*, Oradea, 1991, p. 164—188; *(II)*, în *Crisia*, 1992, p. 211—236.

³³ În satele românești bihorene, numărul caselor naționale, spre deosebire de alte zone din Transilvania, dar mai ales de Vechiul Regat, a rămas nesemnificativ.

³⁴ Viorel Faur, *Inițiative culturale bihorene în anii interbelici*, în *Contribuții la cunoașterea istoriei Bihorului, I*, Oradea, 1970, p. 99—110.

³⁵ În fiecare cartier al orașului Oradea funcționa, de pildă, câte un cerc cultural al minorităților, aflat în general sub patronaj bisericesc, unde erau „binevăzuți și muncitorii români“ (*Monografia-almanah...*, p. 105).

³⁶ *Ibidem*, p. 104—106. Contrar aparențelor rezultate din titulatură, printre membrii ei activi se înscriau și numeroși muncitori maghiari.

sidera că este necesară o infuzie sporită de cultură și educație națională. Intelectualii români și-au dat seama curând că problema fortificării conștiinței românești în această zonă depășea posibilitățile și competențele asociațiilor culturale. Atunci când reproșau statului lipsa de coerență și de sistemă, manifestată în general în domeniul cultural, arătând că nici după un deceniu de la Unire «*nu s-a dezvoltat o activitate sistematică și solidară mulțumitoare*»³⁷, asociațiile culturale atrăgeau atenția, printre altele și asupra necesității transformării problemei culturale a zonei limitrofe frontierei într-o «problemă de stat», a instituționalizării ei.

Acestea ar fi, deci, principalele scopuri specifice pe care și le propuneau asociațiile culturale românești. Alte scopuri erau comune deopotrivă asociațiilor românești și celor maghiare.

În acest sens, pe primul loc se situa scopul general al ridicării nivelului de cultură al societății. Spre acesta tindea, practic, marea majoritate a asociațiilor, chiar dacă unele își mai propuneau, adiacent, și alte țeluri. Pentru a le realiza, aceste asociații apelau în general la valențele istoriei, literaturii, științei și tehnicii, ale artei.

Mijloacele prin care se manifesta acțiunea lor culturalizatoare erau preponderent orale, iar dintre acestea conferința deținea ponderea covârșitoare, urmată la oarecare distanță de serbarea culturală (sub forma fie a serii literare, fie a șezătorii culturale cu caracter popular sau a matineului cultural).

Puține asociații dispuneau de fonduri pentru tipărituri, de aceea asociațiile editoare de carte și periodice³⁸ sunt mult mai puține decât asociațiile «conferențiare». Doar cele puternice, ca *Reuniunea Cele Trei Crișuri* și *Casa Națională*, își puteau asuma conștient, programatic, atribuții editoriale³⁹. Strâns legată de problema tipăriturilor este și aceea a întemeierii de biblioteci, activitate tradițională (vezi *ASTRA*), a cărei continuare și în perioada interbelică s-a soldat cu rezultate notabile, dacă ar fi să amintim doar biblioteca publică întemeiată de *Reuniunea Cele trei Crișuri* în 1920 la Oradea⁴⁰, care ajunsese la sfârșitul deceniului al patrulea să însumeze în cele trei secții (română, franceză și italiană) circa 6 000 de volume și 50 de abonamente de presă. Mai greu de stabilit este situația exactă a așa-ziselor «biblioteci populare» întemeiate la sate⁴¹, a căror existență o bănuim de multe ori efemeră și discontinuă.

Alături de manifestările enumerate până aici, care sunt tradiționale și verificate în timp, ceea ce ni se pare demn de sesizat pentru perioada interbelică este o anumită specializare a destinației unor programe culturale, specializare realizată mai ales prin școli sau cursuri pentru diferite categorii de adulți: muncitori și meseriași, țărani, orășeni din cartierele periferice, servitoare etc. Nu toate aceste forme de instruire a adultului au avut însă rezultatele scontate. De pildă, în anii 1934—1935,

³⁷ *Ibidem*, p. 94.

³⁸ Pentru asociațiile culturale românești, vezi Lucia Cornea, *Activitatea editorială românească în Bihor în perioada interbelică*, în *Crisia*, Oradea, 1986, p. 97—116.

³⁹ Aceste două asociații au produs, de altfel, presa românească cea mai consistentă a perioadei interbelice, cu excepția doar a revistei *Familia*.

⁴⁰ Viorel Faur, *O importantă realizare culturală — biblioteca publică din Oradea a Reuniunii „Cele Trei Crișuri”*, în *Crisia*, Oradea, 1981, p. 387—394.

⁴¹ Dintre asociațiile culturale românești, două concurează la acest capitol — *ASTRA* și *Reuniunea „Cele Trei Crișuri”*.

Casa Națională a organizat, cu scopul declarat al apropierii muncitori-intelectuali, o *Universitate Muncitorească*⁴². Numărul auditorilor fiind însă foarte mic, după câteva luni aceasta și-a sistat cursurile. Mai mult succes au avut școlile țărănești organizate de despărțămintele bihorene ale *ASTREI* între 1934—1940⁴³, concepute ca o formă de instrucție și educație agricolă, practic-gospodărească, igienico-sanitară și civică a tineretului sătesc proprietar de pământ, dar posesor al unei instrucții în general elementare. Un pandant citadin al acestor școli au fost cursurile pentru adulți inițiate de *Reuniunea Cele Trei Crișuri*, care se adresau în special funcționarilor, meșteșugarilor și muncitorilor.

Au existat și unele forme de manifestare astăzi absolut obișnuite, dar pe care, pentru epoca respectivă, le putem considera ca novatoare. Astfel ar fi organizarea, începând cu 1922, de către *Szigligeti Társaság*, a unor concursuri de creație pentru scriitorii bihoreni de limbă maghiară, pe trei domenii — poezie, proză și istorie. La fel de modernă pentru acea vreme ni se pare și ideea, practică de *Szabadegyetem Egyesület [Asociația Universitatea Liberă]*⁴⁴, a organizării unor cursuri pentru învățarea de limbi străine.

Unele asociații militau pentru conștientizarea introducerii în zestrea de cultură a societății a patrimoniului etnografic, lucru stipulat în înseși statutele lor: al *Reuniunii Culturale Cele Trei Crișuri*, al *Casei Naționale*, al *Reuniunii Femeilor Române din Beiuș*, al *Societății de Arheologie și Istorie a Orașului Oradea*⁴⁵. Ideea s-a materializat prin colecții, muzee și expoziții. Muzeul *Societății de Arheologie și Istorie*, existent încă din veacul trecut, s-a redeschis în 1920, continuând să funcționeze, dar într-o manieră somnolentă și ineficientă din punct de vedere cultural⁴⁶. În schimb, muzeul organizat de *Casa Națională*⁴⁷, conceput inițial sub forma unui muzeu etnografic al vestului țării, dar restrâns ulterior sub denumirea de *Muzeul Etnografic al Județului Bihor*, a funcționat între 1934—1940 cu o notabilă audiență la public. În paralel, *Reuniunea Femeilor Române din Beiuș* s-a remarcat prin punerea în valoare, prin câteva expoziții⁴⁸, a patrimoniului etnografic și a industriei casnice din zona Beiuș-Vașcău.

⁴² Teodor Neș, *A doua carte despre oameni din Bihor*, ediție îngrijită, prefață și tabel cronologic de Stelian Vasilescu, Oradea, 1979, p. 163—164.

⁴³ Lucia Cornea, Barbu Ștefănescu, *Școlile țărănești organizate de ASTRA bihoreană în perioada interbelică (1934—1940)*, în *Crisia*, Oradea, 1982, p. 195—205.

⁴⁴ *Bihor — Biharmegye...*, p. 201—202. Această asociație de intelectuali a funcționat între 1929—1935. Se manifesta prin cicluri de conferințe de bună ținută și se afla în strânse legături cu loja masonică locală (Mózes Teréz, op. cit., p. 168).

⁴⁵ *Bihor — Biharmegye...*, p. 207.

⁴⁶ Această „somnolență”, caracteristică unor asociații culturale maghiare în perioada interbelică pare a fi, după cum reiese din propriile lor afirmații, o retragere voluntară într-o stare de semihibernare, în așteptarea „unor vremuri mai bune”. Distingem în această atitudine nostalgie, dar și speranța, alimentată mereu de activismul revizionist, că statutul lor, altădată privilegiat, va putea fi redobândit.

⁴⁷ Ioan Popovici, Virgil Maxim, *Muzeul Casei Naționale a Județului Bihor (1929—1940)*, în *Centenar muzeal orădean*, volum editat de Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1972, p. 87—93.

⁴⁸ Viorel Faur, *Manifestări muzeistice beiușene în anii interbelici*, în *Revista Muzeelor*, 1973, nr. 3, p. 220.

Preocuparea pentru promovarea muzicii culte și a valorilor folclorului muzical, pentru educația muzicală a publicului, s-a reflectat pe de o parte într-un proces de decantare a strădaniilor unor muzicieni profesioniști și amatori, mergând până la instituționalizarea acestor eforturi, iar pe de altă parte într-o foarte largă mișcare corală. Din prima categorie făceau parte: *Asociația Amicii Muzicii* cu forma sa restrânsă — *Cvartetul Da Capo* și, mai ales, detașându-se prin anvergură și profesionalism, *Societatea Filarmonică*⁴⁹.

În mișcarea corală distingem trei categorii mari. Prima categorie de coruri se structurează pe criterii profesionale și cuprinde mai ales coruri muncitorești, uneori însoțite și de orchestre⁵⁰. Cea de-a doua și cea mai largă categorie o formau corurile și orchestrele patronate de biserică⁵¹. Pe lângă acestea, comunitatea maghiară din Oradea mai dispunea și de alte ansambluri vocal-instrumentale, organizate la începutul deceniului al patrulea⁵². În cea de-a treia categorie intrau corurile sătești, prezente atât în satele cu populație românească, cât și în cele cu populație maghiară.

Preocuparea pentru promovarea artelor plastice a ocupat un loc mai modest, explicabil parțial prin accesul la arta autentică destul de limitat încă în acea epocă, datorită nivelului mediu general de cultură relativ scăzut. În afară de *Asociația Artelor Frumoase*, alcătuită din profesioniști, doar *Reuniunea Cele Trei Crișuri* își mai propunea, prin statute, încurajarea artelor plastice, prin organizarea de expoziții, dar și prin consemnarea lor critică⁵³.

Acestea ar fi, deci, principalele țeluri urmărite de asociațiile culturale bihorene în perioada dintre războaie.

S-ar mai putea pune în discuție și chestiunea anvergurii problemelor îmbrățișate de ele. Localism regional sau deschidere spre național? Lucrul acesta s-a discutat destul de mult în epocă, mai ales în legătură cu presa românească din Transilvania. Unde se situau asociațiile culturale bihorene din acest punct de vedere?

Deschiderea spre național nu se pune, desigur, în discuție în cazul unor filiale sau secții de asociații naționale sau regionale de tipul *ASTRA*, *Ateneul Român*, asociațiile învățătorilor, unele asociații patronate de bi-

⁴⁹ Ion Bradu, Alexandru Firez, *Filarmonica de Stat din Oradea. 1923—1973*, volum editat de Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al Județului Bihor, Oradea, 1973, 285 p.

⁵⁰ Dintre acestea făceau parte: *Corul Muncitorilor și Funcționarilor Ceferiști*, *Corul Muncitorilor Constructori*, *Orchestra Salariaților P.T.T.*, *Cercul Muzical „Gutenberg”* al muncitorilor graficieni (1918—1934), *Corul Coral al Muncitorilor* (maghiar) și *Corul Turnătorilor de Fier „Glas de Oțel”*, ambele datând din 1923, au dispărut după câțiva ani (*Bihor — Biharvármegye...*, p. 214).

⁵¹ *Reuniunea de cântări „Hilaria”* a comunității ortodoxe române, *Asociația Corală „Unirea”* a comunității greco-catolice (1922), *Corul și orchestra catedralei romano-catolice*. *Corul „Cecilia”* al mănăstirii ursulinelor din Oradea. *Corul parohiei reformate Orașul Nou* (existent din 1880), *Asociația de Cântece Reformată* din Velența (1924), *Corul „Calvin”* (1934), *Asociația de Cântece a Cercului Reformat* (1936) și *Corul și orchestra comunității baptiste maghiare* (*Ibidem*).

⁵² *Corul Mixt „Sztárai Mihály”* (1930), *Asociația Maghiară de Cântece* (1931), *Corul și Orchestra „Liszt Ferenc”* (1933).

⁵³ Aurel Roșu, *Contribuții la cunoașterea vieții cultural-artistice din Oradea în perioada interbelică, în Bihorea*, Oradea, 1982, p. 327—334.

serici, care făceau parte oricum dintr-un sistem mai mult sau mai puțin centralizat. Problema se pune însă în cazul asociațiilor independente, de sorginte locală.

Fiecare asociație culturală mai importantă a avut de-a lungul anilor contacte cu asociații similare din țară sau, uneori, chiar din străinătate⁵⁴, dar rolul lor a rămas totuși exclusiv local.

Au existat însă și asociații de mai largă respirație. Una dintre acestea a fost *Reuniunea Culturală Cele Trei Crișuri*, a cărei activitate depășea aria județului Bihor, extinzându-se și în județele apropiate, de la Satu-Mare până la Timișoara. În 1935 ea avea, de pildă, întemeiate, din Banat până în Maramureș, 160 de biblioteci populare. Faptul că dispunea și de o revistă de foarte bună calitate, prin care își făcea cunoscută activitatea, n-a constituit decât un avantaj în plus.

Dintre asociațiile maghiare, cea care se poate compara, ca anvergură și influență culturală, cu *Reuniunea Cele Trei Crișuri*, este *Szigligeti Társaság*, a cărei acțiune se extindea în toată partea de vest a țării, de la Timișoara până la Șimleul Silvaniei și care era capabilă să organizeze aniversări culturale întrunind reprezentanți ai tuturor societăților literare maghiare din România și chiar ai unor societăți similare din Ungaria⁵⁵. Situată în apropierea graniței facilita de altfel aceste legături.

Ca și întreaga viață culturală interbelică, asociațiile culturale bihorene au plătit tribut la două tare caracteristice acestei perioade: confesionalismul și politicianismul. Dacă exclusivismul confesional este relativ lesne detectabil, cel politic, adesea mascat, este greu de surprins de către cercetător. El poate fi, totuși, în mare, reconstituit, adesea din nuanțe și din mici amănunte puse cap la cap. Cert este că puține asociații au scăpat înregimentării politice sau confesionale, chiar dacă multe dintre ele se autodeclarau neutre din aceste puncte de vedere. Exemplul cel mai concludent de respingere reală a politicianismului și confesionalismului ni se pare acela al *ASTREI*.

Pe lângă avantajul libertății de gândire și de acțiune, respingerea politicianismului avea însă și un dezavantaj esențial: lipsa de sprijin material din partea puterii. Asociațiile dispuneau în general de fonduri puține. Susținute bănește de stat erau doar unele, și acelea sporadic și cu sume mici. Au existat, desigur, și asociații care «se descurcau». Este adevărat că pentru aceasta trebuiau să facă compromisuri, să fie maleabile, să adopte întotdeauna cea mai recentă orientare oficială. Dar rezultatele erau notabile. Acesta este cazul, de pildă, al *Reuniunii Cele Trei Crișuri*, care dispunea de mijloace financiare mai serioase, avea priză la persoane influente și instituții din țară și din străinătate, obținea donații etc.

Ar mai fi de discutat în acest loc și influența exclusivismului național sau a reversului său — colaborarea etnică — asupra asociaționismului cultural interbelic. Am amintit mai sus ca o trăsătură generală puternică subordonare națională a asociațiilor culturale. Această subordonare a dat naștere automat exclusivismului etnic, practicat în interiorul

⁵⁴ Un exemplu în acest sens îl reprezintă *Reuniunea de Cântări „Hilaria”*, aflată ani de zile în relații de colaborare cu alte coruri: *Carmen*, condus de G. Kiriac și *Banatul*, condus de Sabin Drăgoi.

⁵⁵ Așa au fost, de pildă, festivitățile Kazinczy din 1931.

celor mai multe dintre ele, conducând astfel la lipsa de colaborare⁵⁶. Doar asociațiile de muzicieni și plasticieni, slujind idiomul universal al artei, departe de conotații politice și bariere lingvistice, au reușit să adune laolaltă pe intelectualii celor trei principale etnii.

Nu se poate afirma că n-au existat totuși și inițiative de apropiere culturală interetnică, operante mai ales în deceniul al treilea. Unele asociații își propuneau aceasta chiar prin statute. *Reuniunea Cele Trei Crișuri* avea, de pildă, o secție cu sarcini speciale în domeniul *cunoașterii și apropierii* culturale reciproce, vizând, prin intermediul acesteia, o mai bună înțelegere între cele două națiuni. A editat în acest sens traduceri reciproce și a susținut periodice bilingve.

În 1926 s-a înființat, din inițiativa ziariștilor maghiari, *Clubul Ziariștilor* din Oradea⁵⁷, având ca model *Căminul Ziariștilor* din Cluj (1925). Prin statute, *Clubul Ziariștilor* viza pacea socială și apropierea culturală româno-maghiară. Conducerea sa era alcătuită în mod egal din ziariști români și maghiari, acționând în numele «*înțelegerii și solidarității de breaslă*». Manifestându-se prin organizarea de conferințe, concerte, lecturi publice și activitate editorială, această asociație a reușit să aducă la Oradea personalități într-adevăr de marcă ale culturii române și maghiare, de la Mihail Sadoveanu și Móricz Zsigmond până la George Enescu și Bartók Béla.

Clubul Ziariștilor a rămas însă o excepție, pentru că, începând cu deceniul al patrulea, într-o atmosferă politică tensionată de opoziția revizionism-antirevizionism, glasul celor care pledau pentru apropierea culturală interetnică se estompa din ce în ce mai mult, acoperit din nou de tendința generală, remarcată deja, de impunere și de afirmare, într-o izolare aproape totală, a propriei culturi naționale.

În încheiere, se pune în mod firesc întrebarea: care categorii de intelectuali, dintre cei de diverse profesii, asigurau existența asociațiilor culturale? Pentru asociațiile românești, noile instituții publice au furnizat după 1919 un număr însemnat de intelectuali români integrați destul de convingător în angrenajul asociaționist. Pe lângă aceștia, contribuția decisivă, atât la sat, cât și la oraș, rămâne totuși aceea a cadrelor didactice, deși la oraș, din punct de vedere al ierarhiei sociale, cadrele didactice nu făceau parte dintre categoriile cele mai bine cotate⁵⁸. Remarcăm apoi un fenomen de suprapunere, pe segmente importante, a activității unor asociații, atât ca forme de manifestare, cât și prin persoanele implicate. Întâlnim foarte numeroase cazuri când aceleași persoane, de multe ori oameni foarte ocupați din punct de vedere profesional și social, făceau parte din mai multe asociații culturale. Erau mai ales profesori, avocați, medici și preoți, dând dovadă de o adevărată vocație de activist cultural. Cât despre asociaționismul cultural maghiar, acesta a fost servit cu prioritate de categoria ziariștilor și de cea a clericilor.

⁵⁶ Intelectualii români și cei maghiari se întâlneau în grupuri separate chiar și la cafenea. Sabin Drăgoi ruga pe Nicolae Firu într-o scrisoare din 1933 să transmită salutări obișnuitorilor de la „*masa românilor de la Astoria*” (V. Faur, *Inițiative culturale bihorene în anii interbelici* . . . , p. 94).

⁵⁷ Iványi Ferenc József, *Az Oradeai Újságíró Club története*, în *Bihor — Biharmegye* . . . , p. 216—218.

⁵⁸ Teodor Neș, *A doua carte despre oameni din Bihor* . . . , p. 155.

Impactul real al asociaționismului cultural în societatea bihoreană interbelică este destul de greu de sesizat. Documentele și presa epocii vorbesc atât de săli de conferințe pline cu sute de persoane, cât și de indiferență față de teatru sau față de conferințele «cu serbări populare», unde prezența publicului se situa sub așteptări⁵⁹.

Adevărul este că nu se poate pune semnul egalității nici din acest punct de vedere între diferitele asociații culturale. Activitatea unora a fost mai de suprafață, mai festivistă, pe când a altora era «mai culturală», cu influență în pături mai profunde ale societății⁶⁰. Dacă asociaționismul cultural s-a dovedit a fi adesea o întreprindere destul de greu de susținut, care cerea multă tenacitate și dăruire, nu de puține ori erau incriminate pentru aceasta criza morală și principiile exagerat de materialiste ale societății interbelice.

Avem convingerea că valabilitatea cel puțin a câtorva dintre concluziile desprinse din studiul asociaționismului cultural interbelic în Bihor se poate extinde nu numai asupra unor județe limitrofe, dar chiar și asupra întregii Transilvanii.

CONSIDÉRATIONS CONCERNANT LES SOCIÉTÉS CULTURELLES EN BIHOR A L'ÉPOQUE DE L'ENTRE DEUX GUERRES

— Résumé —

Les sociétés culturelles de Bihor à l'époque de l'entre deux guerres ont assez joui de l'attention de la recherche historique pendant les dernières trois décennies. Cette étude s'occupe d'environ 50 sociétés exclusivement culturelles ou ayant aussi des buts culturels.

Après 1919, l'atmosphère, autrefois défavorable à l'idée de culture roumaine, est devenue favorable pour celle-ci.

A l'époque de l'entre deux guerres, l'intellectualité juive de Bihor continua à graviter autour des intérêts culturels magyars.

Dans les villes, les sociétés culturelles roumaines ont tenté de compenser la mince société civile d'ethnie roumaine, héritée d'avant 1919, par une politique culturelle très active.

Le critère national est, d'ailleurs, le dénominateur commun des sociétés culturelles de l'entre deux guerres. Les sociétés roumaines ont milité pour l'affirmation de la culture nationale, pendant que les sociétés culturelles magyars ont lutté pour conserver leurs anciennes positions culturelles et leurs propres traditions.

L'auteur met en évidence quelques buts concrets que les sociétés culturelles se proposaient d'atteindre: la hausse du niveau de culture de la société et du paysan en particulier; la fortification de l'élément culturel roumain dans le milieu urbain; la propagande anti-révisioniste (depuis la 4-e décennie); la publication de livres et de périodiques; la fondation de bibliothèques; l'introduction du patrimoine ethnographique dans la dote culturelle de la société; la promotion de la musique et des valeurs du folklore musical etc.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 164.

⁶⁰ Din acest punct de vedere, putem compara, de pildă, cele două Reuniuni ale Femeilor Române — cea din Oradea și cea din Beiuș.

On met aussi en discussion la question du localisme régional, respectivement de l'ouverture vers le national, ainsi que le problème de l'influence du confessionalisme et du politicianisme. On passe ensuite en revue les catégories d'intellectuels impliqués.

L'auteur considère que certaines conclusions résultées de l'étude des sociétés culturelles de l'entre deux guerres en Bihor sont valables aussi pour les zones limitrofes et même pour la Transylvanie entière.